

הרב יעקב אריאל

דין 'הותרה' במלחמה בשבת ומגבלותיו

לע"נ גיבורים וקדושים שמסרו נפשם במלחמת חרבות ברזל שנפתחה עם צאת חג הסוכות בשחר שמחת תורה. ה' יקום דמם.

א. 'הותרה' בשבת משום 'עד רדתה'

הרמב"ם (הל' שבת פ"ב ה"א) פוסק שהשבת 'דחוויה' במקום פיקוח נפש:
דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצות, לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת ובהמשך כתב הרמב"ם (שם ה"ח):

חולה שהיה צריך לשתי גרוגרות ולא מצאו אלא שתי גרוגרות בשני עוקצין ושלש גרוגרות בעוקץ אחד כורתין העוקץ שיש בו שלש אף על פי שאין צריכין אלא לשתיים **כדי שלא ירבו בבצירה** אלא יכרתו עוקץ אחד ולא יכרתו שנים וכן כל כיוצא בזה.

אילו הותרה לגמרי שבת מפני פיקוח נפש לא היה צורך לדקדק ולכרות דווקא בעוקץ אחד, וכיוון שהחולה צריך שתי גרוגרות היינו מתירים לו לבצור אותן אפילו בשני עוקצין. אלא שבאמת השבת היא רק דחוויה במקום פיקוח נפש, ולכן יש למעט בחילול שבת. מאידך גיסא כתב הרמב"ם (שם ה"ד): 'עושין מדורה לחיה ואפילו בימות החמה מפני שהצינה קשה לחיה', ופירש ה'מגיד משנה' שמשמע מדברי הרמב"ם שמחללים את השבת ועושים כל צרכי החולה אף על פי שאין במניעת עשייה זו משום סכנה. אמנם ה'מגיד משנה' עצמו לא סבר כן, והתיר רק דבר הנחוץ להצילו מסכנה. וכן דעת הרמב"ן ועוד ראשונים.¹ אך אילו הותרה השבת מפני פיקוח נפש היו מסכימים לדעת הרמב"ם שגם דבר שאינו נחוץ להצלה מותר, אם הדבר תורם לבריאותו של החולה. באותו פרק בהמשכו מתייחס הרמב"ם לדיני מלחמה בשבת (שם הכ"ה):

צרין על עירות הגוים שלשה ימים קודם לשבת, ועושין עמהן מלחמה בכל יום ויום ואפילו בשבת עד שכובשין אותה ואף על פי שהיא מלחמת הרשות, מפני השמועה למדו עד רדתה - ואפילו בשבת ואין צריך לומר במלחמת מצוה, ולא כבש יהושע יריחו אלא בשבת.

לשם מה יש צורך בלימוד מיוחד של 'עד רדתה' הרי פיקוח נפש דוחה שבת? אלא על כרחך הלימוד מ'עד רדתה' בא להוסיף על ההיתר של פיקוח נפש גם דברים שאינם

1. ראה ביאור הלכה, ס' שכח ד"ה כל שרגילים.

פיקוח נפש ממש. יש אומרים שבעוד שלעניין סכנת נפשות השבת רק 'דחוייה' - לעניין מלחמה היא 'הותרה'.² לא ברור שאכן כך יש להגדיר מציאות של מלחמה בשבת, אך מוסכם בין פוסקי דורנו ש'עד רדתה' בא להרחיב את ההיתר של דין פיקוח נפש שדוחה שבת. במלחמה שהיא מצווה ציבורית יש דברים שהותרו למרות שלא הותרו בפיקוח נפש רגיל. הסברים שונים ניתנו לכך, וכאמור ייתכן שהרחבה זו מקבילה למושג 'הותרה'.³

ב. הסברים נוספים להרחבת היתר פיקוח נפש במלחמה

לענ"ד יש לומר הסבר נוסף, מלחמה היא מושג ציבורי. המהר"ל ב'גור אריה'⁴ טוען שרק עימות בין **אומות** נחשב למלחמה. אך עימות בין יחיד, או יחידים מישראל, לבין גויים יחידים הוא בגדר קטטה ולא בגדר מלחמה. להגדרה זו יש השלכות רבות, כגון פגיעה באוכלוסייה אזרחית, היתר להסתכן, מאכלות אסורות לחלוצי צבא, חומרתן של פקודות בשעת מלחמה ועוד. וייתכן שגם לעניין שבת, יש להבחין בין פיקוח נפש פרטי לבין מציאות של מלחמה. את כל זה למדנו מ'עד רדתה'. סימוכין לכך אפשר להביא מהירושלמי (מועד קטן פ"ב ה"ד):

ריב"ל שאל לרשב"ל מהו ליקח בתים מן העכו"ם בשבת? ... מותר... שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת...
זאת ועוד בגמרא (גיטין ח ע"ב) נאמר:

והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלי'; למאי הילכתא? אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת...

ואכן צ"ע מדוע מצוות 'יישוב א"י' חמורה כל כך עד שהתירו עבודה כתיבת אונו בשבת כדי לקנות קרקע בארץ ישראל? כתב על כך הרמב"ן (שבת קל ע"ב) 'דהתם מצוה ותועלת לכל ישראל הוא שלא תחרב ארץ קדושה'.⁵ כלומר הלוקח בית מגוי בשבת הוא בעצם שליח של כלל ישראל לגאול את אדמת א"י. מצאנו שליחות דומה לזו בעת כיבוש הארץ בימי יהושע, וזו לשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ב):

ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים אף על פי שלא נכבשה כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו...

אמנם ליחיד הקונה בית לעצמו, לא התירו מלאכה דאורייתא, כי סוף סוף אין בו שליטה ציבורית, אלא רק דומה לה.⁶ אך במלחמה ציבורית, שבה א"י עוברת לריבונות עם ישראל, הותרו גם מלאכות דאורייתא. ומצאנו מצוות ציבוריות שהשבת הותרה בהן, כגון עבודת

2. ראה הגר"ש גורן, תורת השבת והמועד, עמ' 92 ואילך; הרב אברהם אבידן, 'מלחמה בשבת וביום הכיפורים', תורה שבעל פה, הכנס ה-17, תשל"ה, עמ' קמט.

3. ראה עוד משיב מלחמה לגר"ש גורן ח"א סי' ב; מלחמות שבת לרמ"צ נריה; שבת ומועד בצה"ל לגר"א אבידן ועוד.

4. גור אריה, בראשית לד, יג; עיין עוד מאהלי תורה, א סי' ל.

5. וכן כתב הריב"ש, סי' שפז.

6. ראה אגלי טל, טוחן אות לח.

המקדש⁷ וכן קידוש החודש⁸ ומכיוון שגם כיבוש א"י הוא מצווה ציבורית יש אולי מקום לומר שהותרה בשבת. אך ראייה אין מכאן. מלחמה אינה דומה לעבודת המקדש, שהותרה במפורש בשבת. וקידוש החודש מקיים את 'אותות האומה' כמו שכתב הרמב"ם ב'ספר המצוות'⁹ כי אין להעלות על הדעת את המשך קיומו של עם ישראל ללא לוח יהודי על כל המועדות התלויים בו.

1. המקור ל'הותרה' במלחמה בשבת

יש להביא ראייה שמלחמה נחשבת כ'הותרה' במקום פיקוח נפש מ'ילקוט שמעוני' (עקב ס' תתס):

כתיב וזכרתי את בריתי יעקוב וגו' והארץ אזכור. מן הפסוק הזה אתה למד שני דברים שארץ ישראל שקולה כנגד המילה. כשם שמילה דוחה את השבת כך כיבושה של ארץ ישראל דוחה את השבת.
והנה ב'שלחן ערוך' (יו"ד ס' רסו סעי' יד) פסק:
יש ליזהר שלא ימולו שני מוהלים מילה אחת בשבת, שזה ימול וזה יפרע, אלא המל הוא עצמו יפרע.
ומוסיף שם הרמ"א:

ולא מצאתי ראייה לדבריו, ואדרבה נראה לי דשרי דהא מילה דחיא שבת כמו עבודה במקדש שכמה כהנים היו עובדים ומחללים שבת, דמאחר דשבת ניתן לדחות הרי הוא כחול לכל דבר.

בביאור הגר"א¹⁰ סבר בתחילה לדחות את הרמ"א כי מילה דוחה שבת ולא הותרה ופיקוח נפש ודאי דחוויה היא כמו שכתב הרמב"ם רפ"ב דהל' שבת. אך לבסוף הוא מסכים לרמ"א שמילה הותרה בשבת,¹¹ כי מילה הוקשתה לעבודה.¹² ולפי ה'ילקוט שמעוני' שהשווה כיבוש הארץ למילה גם כיבוש הארץ הותר בשבת. ואולי הגמרא בשבת (יט ע"א) שלמדה מ'עד רדתה' לא דורשת את דרשת ה'ילקוט שמעוני' ממילה. וצ"ע.

7. מנחות מו ע"ב.

8. משנה, ראש השנה כא ע"ב.

9. ספר המצוות, עשה קנג.

10. ביאור הגר"א, יו"ד ס' רסו ס"ק כה.

11. הערת עורך: י"פ. אמנם כך משתמע מדברי הגר"א, אך המקור לדין הרמ"א הוא מכ"י בס' התרומה (ר' ס' התרומה מהד' פרידמן עמ' 228) וזו לשון התרומה: 'ושני מוהלין בשבת אחד יכול למול והשיני יעשה פריעה ואין ראשון עשה איסורא במה שמלו עשה חבורה ולא גמר המצוה כיון שהשיני גמרה כדאמ' רב פפא דמצי אמ' אנא עבדי פלגא דמצוה ואתון עבידן אידך פלגא דמצוה וכן בתמיד אחד שוחט ואחד זורק ואפילו בשבת היה הפייס כן של שנים עשר כהנים העוסקים בתמיד'. הראיה השנייה של התרומה היא מהדמיון לשחיטה וזריקה של קרבן התמיד. ובספר לקט יושר, הל' ברית מילה, מכון ירושלים עמ' צת, מסביר שאף שבמל הפריעה מעכבת מכל מקום מל ולא פרע קיים מצווה שלמה וכמו שאברהם אבינו שלא נצטווה על הפריעה ואף על פי כן ברור שקיים מצוות מילה. וכן בקרבן פסח שחל להיות בשבת, הישראל שוחט והכהן זורק אף שללא זריקה אינו כלום. ועל כרחק מפני שאף שהזריקה מעכבת השחיטה לבדה היא מצווה שלמה. על כל פנים לפי זה אין לדין זה קשר ל'הותרה' מילה בשבת.

12. שבת קלג ע"ב.

ג. מגבלות דין 'הותרה' במלחמה

גם אם נניח שמלחמה הותרה בשבת, ההיתר אינו גורף, כמבואר בגמרא (יומא ו ע"ב):
טומאת המת, רב נחמן אמר: הותרה היא בציבור, ורב ששת אמר: דחוייה היא
בציבור. היכא דאיכא טמאין וטהורין בההוא בית אב - כולי עלמא לא פליגי
דטהורין עבדי, טמאין לא עבדי. כי פליגי - לאהדורי ולאיתויי טהורין מבית אב
אחרינא...

גם אם 'הותרה' טומאה בציבור, אם יש באותו בית אב טהורים, יעבדו הם ולא הטמאים.
ואף בנדון דידן יש לומר שאם במלחמה יכול חייל לחזור בערב שבת אין הכרח לחלל
שבת. אולם, כל זה ללישנא קמא, אך ללישנא בתרא ההיתר נראה לכאורה כגורף; וזו לשון
הגמרא:

איכא דאמרי: אפילו היכא דאיכא טהורין וטמאין בההוא בית אב פליגי רב נחמן
ואמר, עבדי נמי טמאין, דכל טומאת מת בציבור - רחמנא שרייה.
לפי לישנא זו, למאן דאמר 'הותרה' טומאה בציבור - מותר לטמא לעבוד גם אם יש טהור
באותו בית אב. אולם מהמשך הגמרא משמע שגם ללישנא בתרא 'הותרה' מוגבלת אף
היא:

מיתבי: היה מקריב מנחת פרים ואילים וכבשים ונטמאת בידו, אומר ומביאין
אחרת תחתיה [אלמא: דחוייה היא בציבור]. ואם אין שם אלא היא - אומרין לו: הוי
פקח, ושתוק. מאי לאו - פרים אילים וכבשים דחג. אמר לך רב נחמן: לא, פרים -
פר עבודה זרה, אף על גב דציבור הוא, כיון דלא קביע ליה זמן - מהדרינן.
מכיוון שיש אפשרות להקריב את פר העבודה זרה בהזדמנות אחרת לא מקריבים אותו
עכשיו, למרות שטומאה הותרה בציבור. אלא שצ"ע לדעת לישנא זאת, מאי שנא כהנים
טמאים, שמותר להם לעבוד למרות שיש כהנים טהורים באותו בית אב, ואילו פר עבודה
זרה, מכיוון שיש אפשרות להקריבו בפעם אחרת דוחים את הקרבתו? ויש לבאר על פי
דברי התוספות, וזו לשונם:

והא דאמר אומר לו הוי פקח ושתוק ומביא אותה בטומאה לאו משום דטומאה
דחוייה בציבור דהא לא דחי שבת כיון דלא קביעא ליה זמן וטומאה נמי לא דחי
כדאמר לקמן פרק הוציאו לו (דף ג.) **כל שאין זמנו קבוע** אינו דוחה לא את השבת
ולא את הטומאה אף על פי שהוא קרבן צבור

כלומר, רק קרבן שזמנו קבוע יש להקריב משום טומאה הותרה בציבור, אך קרבן שאין
זמנו קבוע לא הותר, למרות שהוא קרבן ציבור. אם כן זהו דין מיוחד בטומאה שלא
הותרה בקרבן שלא קבוע לו זמן. למלחמה, לכאורה, אין זמן קבוע ואם כן אי אפשר
לומר שהיא הותרה בשבת. אולם מלחמת 'עזרת ישראל מיד צר' - זמנה דחוף ואי אפשר
לדחותה לזמן אחר. ואם כן יש לומר שזמנה קבוע ולכן אפשר לומר שהיא הותרה בשבת.
מה שאין כן מלחמות מצווה אחרות שאין להן זמן קבוע אין להן דין 'הותרה'; וצ"ע. לשתי
הלשונות המושג 'הותרה' אינו היתר גורף, והוא הדין לעניין מלחמה. גם אם נגדיר אותה
כ'הותרה' לא הכול מותר. יש צורך לקבוע גדרים להיתר הלחימה בשבת.

1. גבולות ההיתר

המושג 'הותרה' מובא ע"י הר"ן (ביצה ט ע"ב מדפי הרי"ף) לעניין אוכל נפש ביו"ט. והוא מגביל אותו. רק ריבוי בשיעורים מותר, אך לא בישול שאין בו צורך אוכל נפש ביום טוב: כל שהוא מרבה על העיקר ובלבד שיהא בטורח אחד תוספתו כמוהו. ועוד שנראה להם לחכמים שכיון שאמרה תורה אך אשר יאכל לכל נפש **לא הוצרכה לשקול ולדקדק** שלא יבשל אלא המצטרך אליו בלבד ומשום הכי רבויי בשיעורא כל היכא דלא מפיש בטרחא שרי אבל בשבת שהעיקר אסור אף תוספתו כמוהו מדאורייתא ולא ניתן לידחות אצל חולה...

גדר 'הותרה' לדעתו הוא 'לא הוצרכה לשקול ולדקדק'. אך בישול שלא לצורך, כגון לבהמה, לנוכרים, או לצורך מחר, אסור מהתורה. הגדרה דומה, בנושא דידן - מלחמה - נוקט הרדב"ז בפירושו לרמב"ם (הל' מלכים פ"ח ה"א), וזו לשון הרמב"ם: חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהן, מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, **אם ירעב** ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים.

וכתב על כך הרדב"ז:

לא איירי שהם מסוכנים אצל הרעב, אלא **שאינם צריכין לטרוח** לבקש מאכל היתר. כיון שנכנסו לגבול העמים אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים ודמיה להא דאמרינן צרין על עיירות של העמים ואפי' בשבת... שלא יותר להם **אלא ע"י צורך** שאין להם מה לאכול ובגבול העכו"ם.

כלומר, יש להתיר כל דבר המונע חשש סיכון, גם אם הוא חשש רחוק. אם לא נתיר אותו עלול להיגרם ללוחמים סיכון כלשהו, כגון מחסור במזון (לכן הותר במבצע 'חומת מגן' לאפות לחם בפסח כדי שהלוחמים יאכלו לתיאבון ויהיה להם כוח להילחם בעה"י). אך דבר שאין בו שום חשש לסיכון אין להתיר.

2. 'עד רדתה' במלחמת הגנה

ועדיין צ"ע, מ'עד רדתה' למדנו היתר כיבוש בשבת, אך הגנה שאין בה כיבוש אולי דינה ככל פיקוח נפש ותו לא. אולם יש לומר שהגנה דינה ככיבוש. המשך החזקת הכיבוש גם הוא נחשב כיבוש. 'מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו', ודמיון לזה מצאנו בהקשר לדין קדושה ראשונה ש'לא קידשה לעתיד לבוא' לעומת קדושה שנייה ש'קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא'. ופירש הרמב"ם¹³ בגלל שקדושה ראשונה באה מכוח הכיבוש. נמצא שכל זמן שהארץ כבושה תחת יד ישראל היא מתקדשת. ברגע שיצאה הארץ מידי ישראל פקע הכיבוש ועמו פקעה הקדושה. כלומר, המשך התפיסה גם הוא כיבוש. יתר על כן, יש להקשות על הרמב"ם: אמנם תחילת אחיזת ישראל בארץ הייתה ע"י שכבשו אותה משך שבע שנים, אך אח"כ היו גם שבע שנים של חלוקת הארץ, ואז קיבל כל אחד את נחלתו והחזיק בה. אם כן גם קדושה ראשונה הייתה מכוח החזקה ולא רק מכוח כיבוש, והרי קדושה שהיא מכוח חזקה התקדשה לשעתה וגם לעתיד לבוא כמו קדושה שנייה? ולאור האמור הדברים מבוארים, כי כיבוש אינו חד-פעמי, אלא מעשה הנמשך. אי

13. רמב"ם, הל' בית הבחירה פ"ו הט"ז.

לכך, גם חזקה הבאה מכוח כיבוש היא המשך הכיבוש. רק חזקה ללא כיבוש, כבימי עזרא, מקדשת גם לעתיד לבוא.

מסקנה

מלחמה בשבת מותרת. גדרי ההיתר רחבים יותר מפיקוח נפש של יחיד. או משום שנאמר 'עד רדתה' או משום שנחשבת כ'הותרה'. בין כך ובין כך לא הכול מותר בשבת, אלא רק דברים נחוצים הבאים למנוע חשש רחוק של סיכון, שאלמלא ההיתר המורחב של מלחמה היינו אולי נמנעים מלהתירם, ובגלל הרחבת ההיתר הוא מותר בשבת. אך דברים שאינם נחוצים אסורים. וצריך שיקול דעת בכל מצב ומצב. שה' ינחה את האחראים לכך בעצה טובה.

השלכות רבות יש לשאלה זו, אסתפק בדוגמה אחת: חיילים שגויסו בתקופת החגים לא הספיקו להתאמן כראוי. עם פרוץ המלחמה בשמחת תורה התברר שיש צורך דחוף ביותר לאמן את הטירונים במהירות על מנת להכשיר אותם כחיילים קרביים בהקדם האפשרי. במקום אימון שנמשך בדרך כלל כמה חודשים ריכזו את האימונים ודחסו אותם לכמה שבועות. יש הכרח להתאמן גם בשבתות. האימון כולל 'יבש' דהיינו תרגול ללא אש חיה ו'רטוב' - תרגול באש חיה. הצעתי לנצל את השבתות לאימון 'יבש' בלבד. אומנם יש בו הרבה מלאכות דרבנון, ריצה, קפיצה, זחילה, טלטול מוקצה ובכרמלית ועוד. אך אימון באש חיה שהוא איסור מפורש בתורה 'לא תבערו אש...', ייערך רק בימות החול. זכות שמירת השבת, במידת האפשר גם בשעת מלחמה, תעמוד לנו שהפורש סוכת רחמים, חיים ושלום יפרוש את שלומו על כל עמו ישראל ועל ירושלים.

